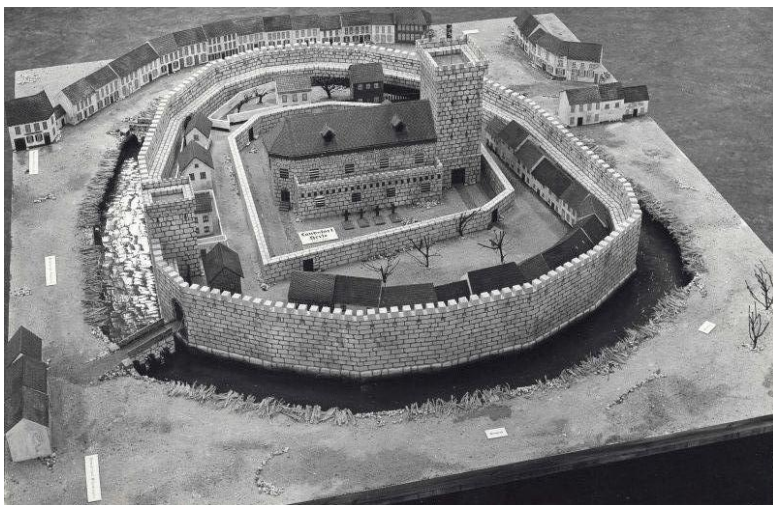

»HART VAN HEERLEN«

Informatiebulletin nr 11

***5^e jaargang
november 2012***

HEEMKUNDEVERENIGING HEERLEN STAD

vóór en dóór Heerlenaren met hart voor Heerlen

Van de redactie

Voor u ligt de elfde editie van het verenigingsblad.

Deze uitgave staat vol met foto's die de artikelen nader verklaren. Om de foto's van het tegenwoordige Heerlen meer tot zijn recht te laten komen is er voor gekozen om deze editie in kleur uit te brengen.

In een drietal artikelen wordt Heerlen op verschillende manieren belicht. Het eerste artikel van Loes Loffeld is het slotstuk van de artikelenreeks over De Tesch. In deze epilooog tracht zij een aansluiting te vinden tussen de huidige panden in de Geleenstraat en de historische panden.

Het tweede artikel is van de hand van Leo Franck. Met een citaat uit een artikel "Oud en Nieuw Heerlen" in De Nedermaas neemt hij u mee naar het Heerlen van 1880. De familie Canter en het bekende huis Canter komen hier aan de orde. De keuze van het onderwerp van dit artikel maar ook van het derde artikel is ingegeven door het thema "Joden in Heerlen voor, tijdens en na de Tweede Wereldoorlog", het onderzoek dat door de Stichting Lodewijk Foijer wordt uitgevoerd. Loes Loffeld werkt mee aan dit onderzoek en daarbij probeert zij in het derde artikel de plaats van het eerste Joodse kerkhof in Heerlen achter het vroegere hotel "De Kroon" vast te stellen. Welke sporen zijn daarvan nog te zien in het tegenwoordige Heerlen.

Naast deze drie historische artikelen is er ook aandacht voor het recente verenigingsnieuws. De meeste leden zullen inmiddels wel de verenigingskalender 2013 in hun bezit hebben. De kalender is samengesteld door Loes Loffeld en een kort artikel op pagina 2 geeft een kijkje achter de schermen van de totstandkoming.

De vereniging kent enkele activiteiten per jaar en in de laatste maanden hebben er twee plaatsgevonden. De boekenmarkt in het Thermenmuseum en de ledenbijeenkomst. Het thema van de ledenbijeenkomst sloot aan op hier al eerder vermelde thema De Joden in Heerlen.

Loes Loffeld
Leo Franck

Uitgave historische jaarkalender 2013 Heemkundevereniging Heerlen Stad

Hij is er weer: de inmiddels bekende historische jaarkalender van de Heemkundevereniging Heerlen Stad. Na een jaar zonder kalender werd de roep om er opnieuw een uit te geven zo groot, dat de vereniging er alles aan heeft gedaan om voor 2013 weer een mooi product in elkaar te zetten. Zoals u

gewend bent is er steeds een foto van de huidige situatie geplaatst tegenover die van vroeger. De foto's zijn direct boven elkaar gezet, zodat u de oude en de nieuwe situatie goed met elkaar kunt vergelijken. Het verschil is dat de oude kiekjes nu in kleur of in sepia zijn afgedrukt en de nieuwe opnames ook in kleur, zodat het geheel in 'full color' te bekijken is. Bij de gebruikte foto's staan de historische gegevens over gebeurtenissen, gebouwen en veranderingen kort beschreven. Het geheel is op twee manieren op te hangen en gedrukt op stevig glanzend papier, zodat u er een jaar lang met genoegen naar kunt kijken en ook nog wat opsteekt over de geschiedenis van onze stad.

De prijs van € 7,- voor de kalender is dit jaar door de vereniging bewust laag gehouden. Omdat het lidmaatschap in 2013 verhoogd wordt van € 12,- euro naar € 15,-, krijgen de mensen die afgelopen en/of komend jaar lid zijn een exemplaar cadeau. Misschien is het onnodig te zeggen, maar het is voor € 7,- een mooi geschenk om aan alle, in Heerlen geïnteresseerde familie, vrienden en kennissen te geven: voor Sinterklaas, voor Kerstmis of gewoon bij een uitnodiging voor een etentje.

Het bestuur van de Heemkundevereniging Heerlen Stad hoopt u hiermee een genoeg gedaan te hebben.

Gasthuisstraat gezien van uit het Aambosch

HEERLEN

JAARKALENDER 2013

HEEMKUNDE VERENIGING

‘De Tesch’ een vergeten plek in het centrum van Heerlen deel VI

Het onderzoek naar een huis en zijn bewoners

Inleiding

Dit is het laatste artikel over de Tesch. De afgelopen jaren is dit stuk van Heerlen onderwerp geweest van mijn onderzoek naar het huis, dat in het boek van Ds Jongeneel uit 1884: ‘het huis van Mevr. de Wed.[uwe] Ross’ genoemd wordt.

Links huis Ross, de Tesch

Even een korte beschrijving ter herinnering:

In 1705 duikt de naam van de Tesch voor het eerst op in de Heerlense archieven. Het wordt dan een erfelijk huis met een brouwerij genoemd, in bezit van seigneur Jacob Schils. Het gebouw ligt aan de Geleenstraat in Heerlen. Deze Jacob vermaakt, met goedkeuring van zijn andere kinderen, het huis in 1724 aan zijn zoon Jasper Schils. In 1762 erven de dochters van Jasper: Anna Maria en Jenne Margrieta Schils samen het pand met de brouwerij en de erbij liggende grond. Op de kaart van het centrum van Heerlen uit 1787 wordt het perceel ook als ‘de Tesch aangeduid. Na de

dood van Anna Maria komen de kinderen van haar zuster Jenne, inmiddels getrouwd geweest met Theodoor Starmans en weduwe geworden, in het bezit van de hele erfenis.

Hiervan blijft, na de vroegtijdige dood van haar broer Wilhelmus in 1899, Gertrude Starmans als enige erfgenaam over. Zij trouwt in 1796 met Joannes Fredericus (Joes) Ross. Het echtpaar krijgt één zoon en breidt het aantal bezittingen nog behoorlijk uit. In 1837 na de dood van zijn moeder, trouwt zoon Herman met Maria Theresia Hennen. In 1858 overlijdt Herman Ross aan een long-

Links: voormalig terrein van de Tesch

ziekte. Hij laat zijn vrouw en negen kinderen na. Zijn weduwe Therése Ross - Hennen beheert de brouwerij en de bezittingen en voedt alleen haar kinderen op, tot zij over de wereld uitvliegen en carrière maken. Als gevolg hiervan verlaat het geslacht Ross de stad Heerlen en raken de bezittingen van hun ouders verspreid over diverse nieuwe eigenaren. Na lange tijd in het bezit geweest te zijn van één familie raakt de Tesch nu versnipperd, tot er tenslotte niets meer van overblijft,

zelfs de naam niet!

Nieuwe eigenaren m.b.t. het grondstuk van de Tesch na 1895 zijn o.a.: bakker **Horbach**, (Geleenstraat 38), wijnhandelaar **Eijmael**, (waarschijnlijk nr 40) sigarenmagazijn en café **Hanssen**, (eerst met de huisnummers 26 en 28). Kunst- handel **Hennen-Linzen** op het latere nr 26, wordt daarna drogisterij **Savelbergh**, ook met nummer 26. U begrijpt hopelijk dat ik niet meer in detail alle hieraan verbonden gezinnen met kinderen etc. kan beschrijven dat zou te uitgebreid worden. Mogelijk in een later stadium zou dit nog een interessante optie voor een artikel kunnen zijn.

Het geheel van opsommingen dreigt nu

Links: café Hanssen en drog. Savelbergh

wel een beetje door elkaar te lopen, want ik maak voor dit onderdeel van de beschrijving van de panden gebruik van de verschillende adresboeken uit 1915, 1922-23, 1933 en 1965. Sommige zaken verdwijnen al na een paar jaar, andere zijn vele jaren gevestigd op hetzelfde adres in de Geleenstraat.

- Een voorbeeld van deze langjarige aanwezigheid is **drogisterij Savelbergh** op nummer **26**. Deze heeft hier geruime tijd een winkel gehad. Ik noem u de jaren en soorten verbouwing, zodat u kunt zien hoelang dit pand bij deze firma in gebruik was. Opvallend hierbij is wel dat de weduwe M.C. Savelbergh - Kusters ondernemender lijkt dan haar man voor zijn overlijden, want zij is na zijn dood de initiatiefneemster van de meeste verbouwingen. Hoewel hijzelf eind oktober 1922 zijn woonhuis wil verbouwen en daartoe een aanvraag indient. In 1932: gedeeltelijk vernieuwen woonhuis; 1932 vernieuwen winkel; 1936 gedeeltelijk vernieuwen winkel; 1946 de Erven Savelbergh plaatsen scheidingswand in winkel; 1949 verbouwen winkel; 1950 verbouwen werkplaats; 1953 verbouwen winkel/woonhuis. In 1955 is er sprake van een uitbreiding want

het gaat nu om de huisnummers **26 én 24**, in gebruik bij drogisterij Savelbergh. **M.K.J Eijck** juwelier, was op hetzelfde adres gevestigd. Deze firma laat de woning op **16a** begin 1949 verbouwen. Na de verkoop van de winkel

de modezaken Lampe en P&C

van de voormalige drogisterij Savelbergh diende koper **Peek en Cloppenburg Lampe vastgoed BV** (wist u dat dit één concern was?) op 18 november 1963 een aanvraag in om het gebouw te mogen verbouwen. In 1973 vindt opnieuw een verbouwing plaats met uitbreiding naar de Promenade. Nu is het in gebruik bij het Kruidvat.

- Wie de vorige eigenaar van **no 24** in de vijftiger jaren is, kan ik u niet vertellen, maar wel dat op dit adres in 1915 een soort hotel gevestigd was met als eigenaar **M. Lindelauf**, ook een zekere **Peters** lijkt aan deze onderneming verbonden. In 1933 woonde in dit huis **P.M.H. Huntjes**, inspecteur der gemeentelijke financiën.
- Op **26 en 28**, dit wordt hierna **alleen nr 28**, **café Hanssen**, het vroegere huis van de familie **Ross**, waarover ik u al uitgebreid berichtte.
- Matigheidsorganisatie **Temperantia**, op de plaats van het latere **Hotel de la Poste** op nr **30**. Dit hotel heeft vele jaren aan de Geleenstraat gestaan. Op de oudste foto's kunt de naam al uitdagend op de gevel zien prijken. Werde eerst de naam **M. Frings** met dit pand in verband gebracht, vele ja-

Hotel de la Poste en café Hanssen

ren werd het hotel gerund door de heer **A.J. Peters**. Op 24 juli 1931 werd een aanvraag voor vernieuwing van het café – restaurant ingediend. Op 1 maart 1940 zijn er opnieuw plannen voor de verbouwing van het café en het woonhuis. En 10 jaar later, in 1950, is het hotel opnieuw aan een opknap-

beurt toe. Modezaak Lampe, onderdeel van P&C, heeft op dit adres een winkel gehad. **Lingeriezaak Livera** had recentelijk ook enkele jaren een vestiging in het nu leegstaande pand aan de Geleenstraat nr **30**. Volledigheidshalve vermeld ik uit het werkboekje van de controleurs uit 1928

dat de bewoner van nummer **32** de heer **Vermeulen**, winkelier in manufacturen is. Ook huisveste het pand op enig moment het kantoor van het CAD.

- No **34** is in 1933 al in bezit van Pieters - Dortu, maar voor die tijd, in 1922, huist daar de **fa M. Leijsen**, comestibles.
- In 1915, met een heel andere benummering, wonen op nr **102 Pieters** (van Pieters-Dortu) op **103 P. Martens**, horlogemaker en op **102 M. Honée**, winkelierster. Op dit adres heeft ook Mr v.d. Kroon zijn kantoor. Dit zijn waarschijnlijk de latere nrs **36, 34** en **32** in de Geleenstraat.
- Tenslotte bakkerij **Crijns-Dreessen** op het adres Geleenstraat **38**.
- Op nr **40** woonde en werkte in 1933 horlogemaker en muziekhandelaar **Hertzberg**. Hij had een aantal kostgangers in huis. In 1948 vraagt hij toestemming voor de opslag van vuurwerk, de aanvraag wordt eerst verleend, maar later ingetrokken. In 1962 doet hij opnieuw een aanvraag..

In de vijf vorige afleveringen heb ik u over deze panden al bericht. De reden dat ik niet zeker ben van al de huisnummers en plaatsen is, omdat de adressering gedurende al die

De Geleenstraat vroeger en nu

jaren weleens wisselde: er is sprake van omnummering, dus dat het huis een ander nummer krijgt, omdat panden vervallen of een totaal ander nummeringssysteem wordt ingevoerd of nummers worden samengevoegd.: bv café Hanssen wordt van de nrs 26 en 28 later alleen nog 28. Of men telt vanuit het centrum door aan de ene kant van de weg, om aan de andere kant weer omhoog te komen en zo voort. Maar gelukkig weet u om welke plek in de Geleenstraat het gaat nl vanaf de tegenwoordige nrs **28 t/m 40** en dat is het voornaamste.

Nu drogen de bronnen waaruit ik mijn informatie haalde langzamerhand op. De notariële archieven van na 1925 zijn nog niet te raadplegen. De adresboekjes geven alleen de namen, adressen en advertenties. In de bouwdoSSIers wordt menigmaal alleen 'Geleenstraat' als adres vermeld. Ook zijn er niet meer zoveel foto's van dit gedeelte van Heerlen. De enige bronnen waaruit ik nog kan putten zijn de gemeentelijke bouwdoSSIers, de hinderwetvergunningen, de werkboekjes van de controleurs, de mondelinge overlevering en verder de eigen herinnering natuurlijk. Met behulp van deze bronnen ga ik het definitieve einde van deze, ooit zo bekende, plek in Heerlen beschrijven. Strikt genomen horen een gedeelte van de nu volgende panden niet tot het terrein van de Tesch, maar om uw herinnering op te frissen meld ik toch wie hier in de loop der tijd een woning of een winkel heeft gehad.

- Op de hoek op nr **14** voerde in 1915 L.J. **Ritzen** manufacturier, zijn zaak. Later voortgezet door zijn weduwe mw Ritzen - Penders. Eind 1921 vroeg H. Drielsma toestemming voor verbouwing van dit hoekhuis. In 1933 had hier een zekere **Levels** een winkel in lederwaren. Voordat juwelier **Bour** in 1970 zijn zaak van de Sarolea - straat uitbreidde naar Geleen - straat 14,

Rechts: hoek Saroleastraat met Palthe

huisde op de hoek **Palthe textielveredelingsbedrijven**. Deze firma verbouwde in 1960 het hoekpand. Nu is daar na een grondige renovatie onlangs een zaak met bijouterieën, tassen, sjaals e.d gekomen.

- **Tandarts Dröge** liet in 1919 een woonhuis bouwen op het huisnummer **16**. Dröge woonde hier in 1933 nog steeds. Vóór die tijd was hier apotheek

De firma's Bour, Voss en Frumau klaar voor de feestdagen

Franken gevestigd. De heer G. **Frumau** dreef op dit adres zijn lederwarenzaak vanaf 1953 tot eind 2011. Op 24 februari 1953 vroeg G. Frumau toestemming om een woon-winkelhuis te mogen verbouwen tot twee winkels, waarboven één woning. In augustus van datzelfde jaar werd het bouwplan gewijzigd. In de jaren 1962, 1976, en 1984 werd het winkelpand

opnieuw onder handen genomen. In

2012 heeft de fa Van Os deze zaak overgenomen.

- **HaWeKo**, de **Goedkope winkel** van **te Poel** lag op de nummers **18** en **20**. Nummer 20 is volgens het werkboekje van de controleur uit 1928 eerst van ene **Peeters** en zijn vrouw A.C. Laarmans. In 1940 woonde dit echtpaar nog steeds in dit gebouw, maar nu op nr 18. De **gebr. Van Erp** verbouwen het gebouw in 1949 en plaatsen een koekoek in het trottoir. **Modezaak B.J. Voss** en zonen NV, heeft op enig moment op deze plaats in de Geleenstraat een vestiging gehad. Deze damesmodezaak diende op 13 juli 1950 een verzoek in om een paskamer in het pand te mogen bouwen. In 1954 werd een nieuwe pui aangebracht. Daarna was het gebouw een tijd in gebruik bij **C en A**. Dit concern vroeg op 17 augustus 1964 toestemming om een winkel/kantoorpand op de nummers 18 en 20 met een uitbreiding naar de Promenade te mogen bouwen. Op 7 juni 1971

Benzinepomp voor de winkel van juwelier v. Eijk no 16a

werd een gewijzigd plan bij de gemeente ingediend. Het betrof een winkelruimte met twee bovenwoningen op de Geleenstraat **18** en **20**. De toegang tot deze woningen is nog steeds toegankelijk. Op enig moment heeft speelgoedzaak Panda hier ook ergens een winkel gehad, maar op 3 februari 1987 zijn de panden in gebruik bij **M. Witteveen's modemagazijnen BV**. Tegenwoordig ontvangt **Ristorante IL Castello** hier zijn gasten.

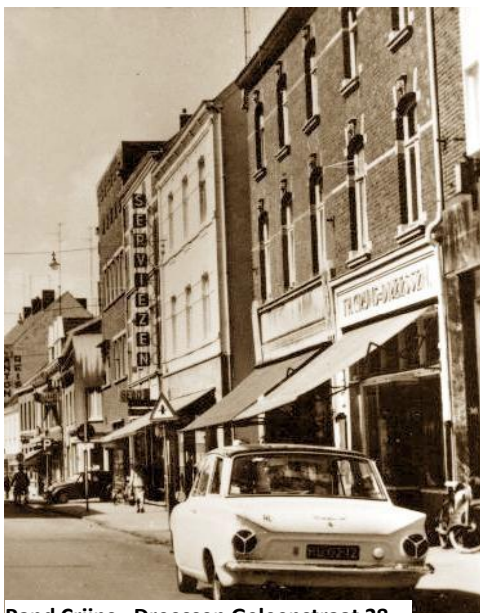
- Ook **Simon de Wit**, in het voormalige pand Savelbergh, hoorde met zijn kruidenierszaak niet tot het grondgebied van de Tesch. De winkel op de Geleenstraat **22** vroeg op 18 juni 1953 toestemming om een keldergat voor de zaak te mogen maken en op 18 juni 1964 werd goedkeuring voor het bouwen van een winkelpand met kantoren en een woonhuis gevraagd. De laatste bouwvergunning die ik m.b.t. dit winkelpand vond was een aanvraag op 22 september 1988 voor een verbouwing van **Manfield en Sons Ltd** met een schoenenzaak aan de Promenade doorlopend t/m het pand aan de Geleenstraat 22.

Een andere langjarige blijver is de kampioen van de Geleenstraat: de voormalige **Herenmodezaak Pieters – Dortu** gevestigd op de nummers **34** en **36**. Aanvankelijk als winkel van **P.M.H. Pieters**, manufacturier, wat zoveel wil zeggen als handelaar in gewezen stoffen zoals zijde, katoen en wol. Op dit moment is het een Heren- én Damesmodezaak, met een ingang aan zowel de Geleenstraat als de Promenade. In 2008 vierde deze firma zijn 100-jarig bestaan. Op oude foto's is het pand van Pieters - Dortu al te zien. Eerst als winkel op nummer **36**. In 1915 werd de binnenplaats overkapt en in 1921 wordt de woning door P. Pieters opgeknapt. In 1923 wordt ook de winkel onder handen genomen. In het adresboek

van 1922 ligt de comestibleszaak van M. Leijssen nog op nr **34** en op **36** nog steeds de zaak van Pieters. Maar in 1932 worden er ineens twee winkels gedeeltelijk vernieuwd, er is dus een pand bijgekocht, het pand op nummer **34**. In 1933 woont Pieters én Dortu op **36**, de bewoner van nummer **34** wordt i.v.b. met de verkoop niet meer genoemd en weten we dat Pieters – D. het gebouw op nr **34** heeft gekocht. Bij de namenindex staat Dortu vermeld als een persoon zonder beroep. De bouw-aanvrager is steeds een mw Pieters-Dortu. Hier in vogelvlucht de bouw-dossiers: In 1923 vraagt mw Pieters – Dortu toestemming voor het gedeeltelijk vernieuwen van een winkelhuis op Geleenstraat **34**. Mogelijk blijven dit twee aparte winkels, maar in 1947 wil zij de woonruimte van het pand op nr **36** verbinden met de winkelruimte. In 1949 worden de beide zaken op de Geleenstraat **34** en **36** weer verbouwd. In 1957 en 1958 is dit opnieuw het geval en in 1966 nogmaals, nu met een verbinding naar de Promenade. In 1979 is er een aanvraag om uitbreiding van de winkel op no **36**. En nog niet lang geleden is het in- en exterieur opnieuw gestyld.

- Blijven nog twee panden over: eerst de vroegere bakkerij van **Crijns –**

Pand Crijns - Dreessen Geleenstraat 38

Dreessen. Na een leegstand van ruim drie jaar is sinds 1 oktober 2010 jaar op het adres Geleenstraat **38** opnieuw een bakkerij begonnen: **bakkerij Drouven**. Het pand heeft tijdens zijn bestaan altijd een bakkerij gehuisvest. Sinds 1883 een A.F. Crijns en langjarig de bovengenoemde Crijns – Dreessen, waarna **Jan Visser**, familielid, onder dezelfde naam de zaak tot zijn dood begin '90-er jaren voortzette. Hierna nam **bakkerij Coumans** het stok(brood)je van 1993 tot 2006 over. En nu is daar zoals gezegd dus bakkerij Drouven gevestigd.

- **Drukkerij Van Hoo-**
ren heeft
lange jaren
zijn werk-
zaamheden
in de Ge-
leen straat
uitgeoefend. Ook
de kan-
toorboek-
handel van
deze firma
was lange
tijd aan een
van de
oudste
straten van
Heerlen

gevestigd. Op dit moment is dit prachtige oude gebouw met zijn fraaie gevel, in gebruik bij de personeelsdiensten van uitzendorganisatie Wiertz.

Dit laatste deel is een opsomming van droge feiten geworden. Het is bedoeld om uw geheugen nog eens op te frissen en via de tekst en de foto's een Aha-erlebnis te bewerkstelligen. Mogelijk heb ik een hoop feiten niet vermeld. Of beter gezegd: omdat ik er niet achter kon komen. De archieven geven over de meest recente jaren beduidend minder informatie dan over eeuwen geleden. B.v. de aankoop van het pand van Pieters – Dortu op nr 36 in 1908 is niet in de notariële akten terug te vinden. Toevallig, omdat ik onlangs een oud kassabonnetje terugvond met daarop vermeld het 100-jarig jubileum in 2008, wist ik dat deze zaak al zó lang bestaat. Verder zult u ook geen verwijzingen aan het einde van dit verhaal aantreffen, het zou een pagina vol noten opleveren. U kunt ervan op aan dat ik alle informatie uit de archieven heb en zonodig voor u kan opzoeken. Ik dank de heren Bour, Drouven en Peter Roeks voor hun informatie. Cor Leenaers voor de 'sepiales.' Ook Astrid Massen en Jos Krüll van Rijckheyt hebben mij geholpen om dit oude stuk van Heerlen weer tot leven te brengen. Tenslotte Leo Franck die zijn vrije tijd opofferde om de foto's in mijn geschreven stukken te plaatsen en het geheel in PDF op te maken!

Boven en hiernaast: Huis de Tesch rond 1885 en in 2012

Nu komen we toch echt aan het einde van dit verhaal, want in december 1975 heeft P en C kennelijk het pand van café Hanssen opgekocht én de ernaast liggende nummers 30: Hotel de la Poste en no 32. Voor al deze percelen wordt een vergunning aangevraagd om de panden annex winkels, café en bovenwoning te verbouwen en op te knappen. Door deze verkoop en de verbouwing is het huis van de weduwe Ross voorgoed verleden tijd. Zoals u

hieronder ziet is van het pand Hanssen nog maar de helft over. Tegenwoordig heeft het huisnummer 30 en is het in gebruik bij de winkel van Miss Etam aan de Promenade. Bijna niets herinnert aan de eens zo glorierijke jaren van het woonhuis met de eromheen liggende gronden. Je kunt hier droevig over zijn, maar realistisch bekeken kán het niet anders. Alles is aan verandering onderhevig, we staan erbij en kijken ernaar. Maar gelukkig hebben we de foto's nog en de stukken. Een aantal feiten die zijdelings wat met de Tesch te maken hebben zijn nog opgedoken. Daarover zal ik u nog berichten.

Hieronder kunt u de huidige stand van zaken met betrekking tot de Geleenstraat nog eens goed bekijken.

Boven en hiernaast: Huis Ross rond 1885 en in 2012

1) Geleenstraat van oost naar west: nrs 14 t/m 40

2) De gevel lijkt uit 3 panden te bestaan

3) v.l.n.r. Nr 22 en 24, 20 en 18

4) Geleenstraat 18 en 20

5) Geleenstraat 26 en 28

6) Geleenstraat vanaf nr 26/28 naar het oosten

7) Geleenstraat (nu) 30: deel v.m. Huis Ross

8) Geleenstraat 32, 30 huis Ross en 28

9) Geleenstraat 38

10) Geleenstraat 34 en 36

11) Geleenstraat 40

12) Overzicht van west naar oost

Adieu 'de Tesch' met Huis Ross, hotel de la Poste en café Hanssen

Adieu oud stukje Heerlen, het ga je goed! Loes Loffeld 30 oktober 2012

Activiteiten van de Heemkundevereniging Heerlen Stad

Boekenmarkt 21 oktober 2012

Op 21 oktober gaf het bestuur van de Heemkundevereniging Heerlen Stad acte de présence tijdens de boekenmarkt in het gebouw van Rijkckheydt aan de Corioval-lumstraat. Het personeel van het Romeinse badhuis annex archief had er alles aan gedaan om er een succesvolle dag van te maken. Verschillende heemkunde ver-

enigingen uit Heerlen waren met hun materiaal aanwezig. Onze vereniging bracht die middag de nieuwe kalender uit en er was een doorlopende video presentatie van oude foto's van Heerlen te zien. Het was een zonnige dag, die 21e oktober en het is gebleken dat de Heerlense bevolking op zo'n mooie dag liever een andere besteding zoekt dan het bezoek aan een boekenmarkt. Begrijpelijk ook.

Jammer voor Rijkckheydt en jammer voor de aanwezige verenigingen. Onze verkopen waren maar heel minimaal. Toch was het ondanks het geringe aantal bezoekers een leuke dag voor de aanwezigen.

Ledenbijeenkomst 6 november 2012

Een groter succes was de ledenvergadering op 6 november. In grote getale stroomden de leden van de Heemkundevereniging en belangstellende buitenstaanders toe om in café 'D'r Klinge' aan het Pancratiusplein een bijzonder interessante avond mee te maken. Namelijk de eerste vertoning van de video die naar aanleiding van het zgn 'Stolperstein-project' gemaakt is. Dit project is een initiatief van de Stichting Lodewijk Foijer. Een stichting die zich bezig houdt met het onderzoek naar en de beschrijving van het lot van de tijdens de oorlog weggevoerde Heerlense Joden. Zoals bekend zal er in 2015 hierover een boek verschijnen. De eerste manifestatie van dit project vond plaats op de 25^e augustus, op de dag af precies 70 jaar geleden dat de eerste groep Joden uit Heerlen werd opgepakt en weggevoerd. Er was een herdenking in de kerk op het Templesplein en voor de voormalige woonhuizen van de joodse bewoners werden zgn 'Stolpersteine' geplaatst ter gedachtenis aan die droevige gebeurtenissen.

Voorzitter Jan Bardoul en bestuurslid Jan Teunissen hebben het initiatief genomen én een sponsor bereid gevonden om deze herdenking op 25 augustus 2012 op video vast te leggen. Het is een aangrijpend document geworden. Vooral de toespraak tijdens die herdenking van Marja Pinckaers, een kleinkind van de familie Hertzdahl, maakte op de leden van de Heemkundevereniging veel indruk. Na de pauze vertelde mw Pinckaers nog over het leven van en met haar grootmoeder na de oorlog en dit was opnieuw heel indrukwekkend. Ons bestuurslid Jan Teunissen heeft kopieën van deze DVD gemaakt. Deze zijn bij de heer Teunissen voor €10,- te koop.

Voorafgaand aan de bijeenkomst en daarop volgend konden de leden en wie er belangstelling voor heeft, in het bezit van de jaarkalender 2013 komen. Voor de leden als douceurtje, vanwege de contributieverhoging van € 3,- één exemplaar gratis. Voor alle anderen maar € 7,- voor deze full-color jaarkalender met prachtige foto's en wetenswaardigheden uit het Heerlen van toen en nu!

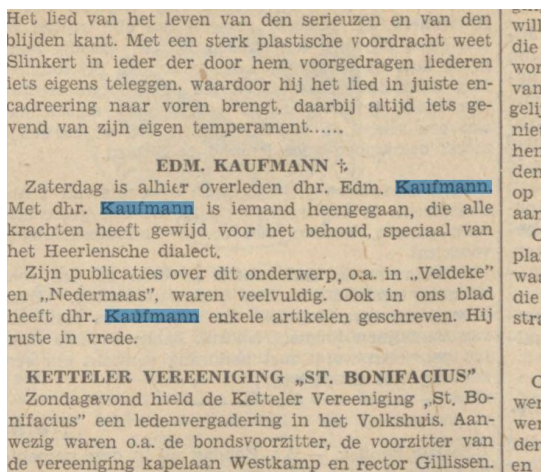

mevrouw Pinckaers tijdens de lezing op 25 augustus

Oud en Nieuw Heerlen deel II

In het maandblad De Nedermaas verschenen in de twintiger en dertiger jaren van de vorige eeuw artikelen van de schrijver Mercator Historicus over het oude en nieuwe Heerlen. In editie nummer 9 van dit bulletin heb ik ook al aandacht aan deze artikelen geschonken.

De schrijver vergelijkt het oude Heerlen van zijn jeugd dat wil zeggen de tijd rond 1880 met het Heerlen van zijn tijd, de twintiger en dertiger jaren van de 20e eeuw. Het bijzondere aan deze artikelen is dat we een ooggetuigenverslag krijgen. We kunnen het Heerlen uit die tijd levend voor ogen zien en dat in de letterlijke zin van het woord omdat er historische figuren worden beschreven, die als het ware tot leven worden gewekt. De verhalen zijn daarbij ook nog met een flinke portie humor overgoten en daardoor in meerdere opzichten leuk en leervol om in deze tijd te lezen.

In het artikel van september 2011 heb ik al aangegeven dat niet bekend is wie nu precies de persoon is, die achter naam Mercator Historicus en soms ook Mercator Heerlenensis, schuilgaat. Mercator zou kunnen verwijzen naar Kaufmann, want mercator is het latijns woord voor koopman. In het bijzonder kwam Edmund Kaufmann daarvoor in aanmerking. Hij is qua geboortjaar 1873 de schooljongen die in de periode van het oude

Heerlen de avonturen beleeft. Een bevestiging van dit vermoeden vind ik in een artikel in de Limburger Koerier van 10 oktober 1934 waarin bij zijn overlijden wordt stilgestaan. In de krant staat: Edmund Kaufmann is op zaterdag 6 oktober overleden en met hem is iemand heengegaan, die alle krachten heeft gewijd voor het behoud speciaal van het Heerlens dialect. De krant gaat verder met: “zijn publicaties over dit onderwerp, o.a. in Veldeke en De Nedermaas waren veelvuldig”. Hieruit moge blijken dat Edmund Kaufmann in ieder geval een schrijver is geweest die voor De Nedermaas schreef en dat Heerlen en het Heerlens dialect

daarbij een onderwerp waren. De artikelenreeks “Oud en Nieuw Heerlen” is geardeerd met uitspraken in zijn moedertaal.

De stichting Lodewijk Foijer doet momenteel onderzoek naar de Joden in Heerlen voor, tijdens en na de Tweede Wereldoorlog. Het thema Joden in Heerlen komt ook aan de orde in het artikel van Loes Loffeld over het oude Joodse Kerkhof. Een mooi fragment uit de artikelenreeks van Edmund Kaufmann speelt ook in op dit thema. Bij de beschrijving van de huizen rond het Emmaplein komt het huis Canter ter sprake. Voor de meeste oudere Heerlenaren is dit een begrip. Het voor ons bekende huis bestond in de periode rond 1880 nog niet. De familie Canter woonde er wel al in een huis uit 1750. In het artikel gaat het over Michel en Leizerke Canter en dit zijn de vader en de grootvader van de meer bekendere Camil Canter.

Leizerke Canter is de Heerlense naam voor Eliazer Izaak Canter. Hij is in 1814 geboren en was slager. Ten tijde van het verhaal was hij dus 66 jaar. Hij was getrouwd met Johanna Hartog en uit dit huwelijk werden 11 kinderen geboren. De oudste zoon is Michael Frederik Canter (1845-1935) en hij volgde zijn vader op als slager. Hij is getrouwd met Eva Wolff, de in het verhaal vermelde Madam Canter. Zij had een winkel in fournituren, zoals dat tegenwoordig heet. Michael Frederik Canter is de vader van Camil Canter, de Canter die de oorlog overleefde en in 1949 overleed. Hij is een van de Heerlenaren die in het boek “Dorpsfiguren, ereburgers en notabelen”, een uitgave van het stadarchief Heerlen met als schrijvers Jos Krull, Karin Leers en Roelof Braad, wordt beschreven.

In het fragment komen de Joodse handelsgeest en ook de wijsheid aan de orde als het gaat om de koop van een zieke koe. Ik zal het artikel grotendeels citeren, waarbij de cursieve gedeelten in het Heerlens dialect zijn geschreven.

De Nedermaas jaargang 1925-1926 nr. 9 uit april 1926
“Oud en Nieuw Heerlen” deel VI

Gaan we thans de oude “vesting-brug” over, ze zit daar nog gedeeltelijk onder den grond, en betreden we ’t oude “vesting”-terrein, het tegenwoordige Kerkplein. Wat ’n jeugdherinneringen trekken hier aan m’n geestesoog voorbij! Hier immers, *Oppene Kirkef*, was de algemeene speelplaats der jeugd van oud-Heerlens centrum. En wat een veranderingen heeft sedert ook *der Kerkef* al niet ondergaan. Om maar weer te beginnen met ’t begin: Links op den hoek (thans wijnhandel Savelberg) had madam Canter haar, hoewel primitieven, doch van ouds gerenommeerden boetiek in *knööp en kräm, litsch en sajat, nolde en schpange en haoërnolde en haoërnetsjes*, kortom, oud-Heerlen’s schoone geslacht vond “*béj*

*Madam Canter
ôppen Kirkes-
bruk" alles te kust
en te keur, wat
maar naam had
op 't gebied van
passementerêj,
kinkelerêj en
galanterêj Annex
ôppen bruk had
der Miechel Can-
ter z'n vleeshou-
werij. De
slachtbeesten
moesten trapjes*

op en euver gen ceëre, om in 't *slachtes* te komen.

Nu volgt een het verhaal dat van de vader van de slager Michel Canter, Leizer Canter (Eliazer Izaak) de ronde deed. "Leizerke had van 'n boer in 't naburige W een koe gekocht, welke een koopvernietigende gebrek had. De stijfkoppige boer wilde de koe niet terugnemen. De slager had dus een probleem. Bij dit juridische probleem had hij hulp nodig maar een advocaat was er niet in Heerlen en een advocaat was duur.

Het artikel gaat verder met:

Dieshalve tippelde Liezerke naar Maastricht en klopte bij 'n advocaat aan: hij zette den rechtsgeleerde de "kwestie" uit elkaar en vroeg: "*Heer, whin ich that?*" "Wel zeker vriend win je dat". "*Heer, dha shit e soeë ghood en schriefte mich that op e breekke: 't is mar fuër de frouw: that ich 't win.*" En "*mit that op e breekke*" stapte Leizerke naar een andere advocaat, wien hij de kwestie anders-om vertelde, n.l. dat hij de koe verkocht had, en vroeg: "*Heer whin ich that?*" -"Vast en zeker, win je dat! Daar zal ik voor zorgen"- "*Heer, dha shit e soeë ghood en schriefte mich that op e breekke: 't is mar fuër de frouw: that ich 't win.*". en ook van deze advocaat kreeg hij het op 'n briefje: "dat ie 't won". Met twee briefjes in den zak trok Leizerke huistoe en naar de boer te W. 'Kijk' zei Leizerke, de boer de briefjes toonende: "kun je dat lezen? Je ziet wel we winnen 't allebei; maar dat kan ons geld gaan kosten! "*Noe laoëte ver ôs verschoaë en ôs eenige*" En ze verstonden zich en eenigden zich. En de boer nam de koe terug en Leizerke natuurlijk de koopsom. 'T Is mij zoo als historisch verteld. Se non è vero è ben travato!

Naast Canter, links om de hoek, thans café Lindelauf, was 't bekende café Lochtman, waar de jonglui hun aanloop hadden. Behalve 't heerlijke "Gulper Oud", wat daar getapt werd, waren de aardige jonge-dochters des huizes aan dien aanloop niet vreemd. Onder dit huis had de huiseigenaar: Burgemeester Savelberg (tevens wijnhandelaar) z'n wijnkelder, welke kelder (eigenaardige toestand uit de oudheid) onder den winkel van Canter doorliep. Wij stonden daar dikwijls (wie aan de weg timmert heeft veel bekijks) in gebukte houding naar beneden te loeren, wanneer der Harrie Keere aan 't wijn aftappen was, in kinderlijke begeerlijkheid of er niet een restje voor ons overschoot; maar daar kwam nooit wat van in. Uit onbezonnen speelsheid en om der Keere te plagen, lieten we dan kiezelsteentjes langs de keldertrap afhuppelen, die dan beneden hier of daar tegen de fleschen aan rinkelden. *Mä da woar et vieëtig!*

Tot zover het artikel.

Voor de duidelijkheid de plaats van handeling tegenwoordig is onbebouwd. Het hoge terras achter het Glaspaleis is de plaats waar het huis Canter lag en Kerkplein moet men hier opvatten als het pleintje dat tussen de Pancratiuskerk en het huidige Oppidom ligt. De benaming was vroeger "Op het Kerkhof" of D'r Kirkgraaf". Het oude huis Canter is duidelijk te zien op de eerste foto op bladzijde 25 van het artikel van Loes Loffeld. Het nieuwe, voor ons bekende, huis is in 1900 gebouwd. De familie Canter beoefende niet alleen het vak van slager, maar zaten ook in de veehandel. Tenminste daar is het geld mee verdiend. Uit het artikel is op te maken dat mevrouw Canter een winkel had. De etalages zijn duidelijk op de foto op de vorige bladzijde te zien.

Naast het huis Canter zien we de kop van het witte pand van Savelberg. Dat hier een café was gevestigd, staat op het

raam rechts van de deur en is te zien op foto op de volgende pagina, die het pand aan de voorkant laat zien. Als men goed kijkt is ook onder het rechter raam het

luik te zien dat toegang gaf tot de wijnkelder van Savelberg, althans daar lijkt het naar mijn mening op.

Voor hen die het Italiaans niet beheersen kan ik nog een vertaling van de mooie spreuk "Se non è vero è ben trovato!" geven. Deze betekent: als het niet waar is dan is het toch goed gevonden. Hier is weer een voorbeeld van de humor van Mercator Historicus, waaruit maar mag blijken dat geschiedenis niet droog hoeft te zijn.

Heerlen, november 2012

Leo Franck

Pand Savelberg annex café Logister, later Lindelauf

Aantekeningen m.b.t. de juiste loca- tie van de eerste Joodse begraaf- plaats in Heerlen

**‘Eeuwenlang begroeven
de Heerlense Joden hun
doden in een tot be-
graafplaats ingericht**

**gedeelte van een weide gelegen achter het huis de Kroon, welk huis inmiddels
afgebroken is,’ zo begint een artikel uit 1960 geschreven door Jo Horst in ‘Het
land van Herle.’ De vraag waar die eerste joodse begraafplaats precies heeft
gelegen werd gesteld door Prof. Dr. Henk de Wolf. De Wolf is auteur van de**

Hotel de Kroon 1890

**wetenschappelijke monografie over het lot
van de Joden uit Heerlen voor en tijdens de
tweede wereldoorlog; een publicatie die
medio 2015 zal verschijnen onder auspiciën
van de Stichting Lodewijk Foijer. Tijdens een
bespreking over het onderzoek dat voor dit
enorme werk nodig is, kwam dit onderwerp
aan de orde. Die vraag inspireerde mij om op
zoek te gaan naar antwoorden en als eerste
vond ik bovenstaand artikel van Jo Horst.**

Hier lag Hotel de Kroon

Horst memoreert dat er al in 1295 in Maas-
tricht sprake is van een Jodenstraat en in
1377 wordt zelfs melding gemaakt van een
school voor Joden in onze

provinciehoofdstad. Heerlen ligt van oudsher

aan de grote verbindingswegen die lopen vanaf Boulogne sur Mer via Tongeren,
Maastricht en Heerlen naar Duitse steden zoals Aken, Keulen, Trier, Xanten etc.
Door het bestaan van deze wegen verbleven er zeer waarschijnlijk al vroeg Joden
in Heerlen. Uit de 18^e eeuwse archieven van de Schepenbank zijn verschillende
Joodse inwoners van Heerlen bekend o.a. Levi Samuel, Joseph Jacobs en leden van
het gezin Cohen, later Canter genoemd. Verder de families Seligman, Emanuel,

Koopman en Hertz. Slager Moijses Benedict, een vooraanstaande Heerlense Jood,

Huis Canter voormalig huis Cohen 1750

waarmee u verderop in dit artikel kennis maakt, trof ik zelfs aan op een lijst van Limburgers die verdacht werden bokkenrijder te zijn. Gelukkig voor hem is hij snel weer vrijgelaten.

Maar nu terug naar de vraag! Zoals u hierboven heeft kunnen lezen lag de eerste joodse dodenakker achter het huis de Kroon, op de plaats die nu de Morenhoekⁱⁱ heet. Deze bena-

ming is afgeleid van de naam van een steegje dat vroeger het Moorestraatje heette. Dit straatje liep vanaf de Akerstraat achterlangs de huizen van het huidige Pancratiusplein. Tegenwoordig heet het de Plaarstraat. Volgens het onderzoek dat Kirsten Hermansⁱⁱⁱ tijdens haar stageperiode in de lente en zomer van 2012 in het archief van Rijckheyt verrichtte, komt de benaming Moorestraatje mogelijk van het woord moer. Moer is een afleiding van modder, van slijk of van veengrond. Een andere verklaring kan zijn dat het komt van moer als wortel / peen, dus van groente. Een derde mogelijkheid is volgens de onderzoekster: moer als naam voor wijfjeskonijn of Moriaan d.i. [zwartgeblakerde] ijzeren ketel. Als meest waarschijnlijke verklaring geeft zij de volgende: 'Naam waarschijnlijk ontleend aan het feit, dat hier een kerkhof lag, waar tijdens de Spaanse bezetting rond 1580-1610 de overleden Moren werden begraven, die in dienst waren geweest van de Spaanse militairen, gelegerd in het Fort Heerlen en/of daar gekazerneerd waren geweest. Verder staat historisch vast dat die begraafplaats van 1761-1811 bij de Joodse gemeente alhier in gebruik is geweest.' Aldus Kirsten Hermans.

Het is bekend dat Heerlen hier en daar nogal drassig is, omdat de stad in een dal ligt en daarom is deze uitleg van slijk of modder een mogelijkheid. De verklaring van moor als groente kan ook, want uit de stukken blijkt dat het Moorestraatje aan de achterkant langs de tuin van huis de Kroon liep en dat daar een 'coolhof' lag, een groentetuin. Het is ook heel goed mogelijk dat er tijdens de 80-jarige oorlog zgn Moren begraven zijn; mogelijk gekleurde soldaten die in dienst van de Spanjaarden al dan niet in de strijd zijn gevallen. Er wordt ook in een aantal stukken van de Schepenbank gesproken over 'den Moriaen', 'een dranklokaal in een gatsje bij de Pancratiuskerk. Het lag 'agter de kerkhoffgraef,' (het water rond de vesting

De waarschijnlijke loop van de Romeinse wegen en ligplaats v.h. Joodse kerkhof

Heerlen) ongeveer ter hoogte van de kerktoren op de plaats van het huidige glas-paleis). Van dit café is al heel vroeg sprake. Het werd aan het eind van de 19e eeuw afgebroken toen de familie Schunck een aantal panden, waaronder de Moriaen in het steegje opkocht ten behoeve van de uitbreiding van hun zaak. Het Moorestraatje is Plaargats gaan heten en de Morenhoeck bestond nog niet en zo ging deze naam voor een tijd verloren. Maar uit al deze voorbeelden blijkt dat de naam Moor of Moriaan gemeengoed was in het Heerlen van die tijd.

In bovengenoemd artikel spreekt Jo Horst het vermoeden uit dat de wei achter de Kroon al vele eeuwen door de Joodse gemeente in Heerlen werd gebruikt om hun doden te begraven en op grond van onderstaande archiefstukken ben ik dezelfde mening toegedaan. De kaart hierboven geeft meer zicht op deze veronderstelling.

Als u goed kijkt ziet u op de kaart horizontaal de vermoedelijke loop van twee romeinse wegen. De onderste weg ligt onder het huidig raadhuis, loopt daarna verder ongeveer onder het huidige café Bracke door. Na de kruising met de Akerstraat, komt deze weg iets verder een ander oeroud steegje tegen: het Moorestraatje. Op de kaart, waar u een door mij getekend zakvormig figuur ziet, lag indertijd net buiten het centrum van de toenmalige nederzetting,

De Plaargats/Moorestraatje

Het in december 1944 verwoeste hotel de Kroon

de Joodse begraafplaats. Deze was nog tot 1811 in gebruik. Dat het kerkhof achter huis de Kroon lag weten we zeker, alleen is de exacte plaats niet bekend.

In de Maasgouw nr.6 pag. 28 uit 1923 veronderstelt men dat de ligging van deze oude dodenakker aan de kant van die sinds lang verdwenen hoofdweg, wijst op hoge ouderdom van deze begraafplaats. Het was Joden in

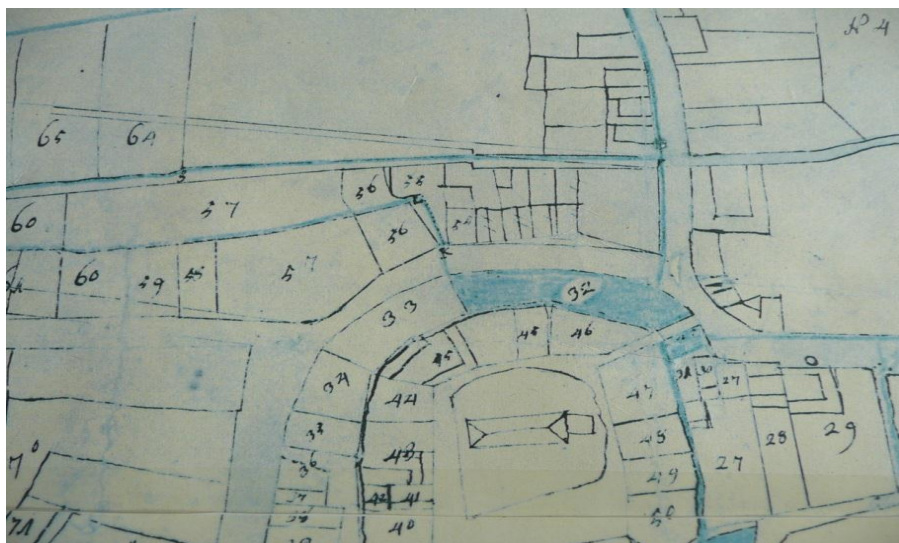
vroeger tijden namelijk verboden om hun overledenen in het centrum te begraven. Ik vraag mij zelfs af of het niet mogelijk is, gezien de zoveel jaren durende gewoonte (zoals hierna zal blijken) en het permitteren van deze al zo lang bestaande situatie, of dit kerkhof aan deze oude hoofdweg er zelfs niet eerder lag dan huis de Kroon. En dat daarom dit oude gebruik moeilijk veranderd kón worden. In een nieuwe overeenkomst van 1778 staan indicaties voor dit langdurig gebruik.

Even terzijde: Hotel de Kroon alias het Volkshuis, is op 8 december 1944 beschoten en in de 50er jaren samen met het eveneens gebombardeerde en in verval geraakte huis de Helm afgebroken. Niet meer algemeen bekend is dat ook het gebouw van het huidige museum Savelberg daarnaast deel van huis de Kroon was. Na een aantal jaren gehuurd te hebben, werd dit gedeelte in 1875 verkocht aan de Kleine Zusters van de Heilige Joseph, de door Mgr. Savelberg gestichte orde.

Maar nu terug naar de juiste plaats van het eerste Joodse kerkhof. Het artikel van Jo Horst gaf niet genoeg duidelijkheid. Ik moest zelf de officiële akte bestuderen.^{iv} Een niet geringe opgave! Het document valt uiteen in twee gedeeltes: eerst wordt door de schepenen opgetekend dat er een rechthebbende verklaring in het bezit van de Joodse 'natie' is m.b.t. de joodse begraafplaats achter huis de Kroon en vervolgens wordt deze akte ingeschreven in het register van de Schepenbank. Hierin staat dat in 1761 huis de Kroon is verkocht aan advocaat Hendrik Lamberts. Het stilzwijgende, eeuwenlang bestaande gebruik om achter dit huis de Joodse overledenen te begraven wordt eerst via een mondelinge afspraak voortgezet. Uit de tekst van de in juni 1778 opgestelde akte blijkt dat het om een gevestigde gewoonte gaat, die door beide partijen als 'normaal gebruikelijk' erkend wordt. Deze akte is een chirographair (eigenhandig geschreven) verklaring die een jaar later op 15 juni 1779 door Moïsis Benedict aan de schepenen van de Hoofdbank Heerlen

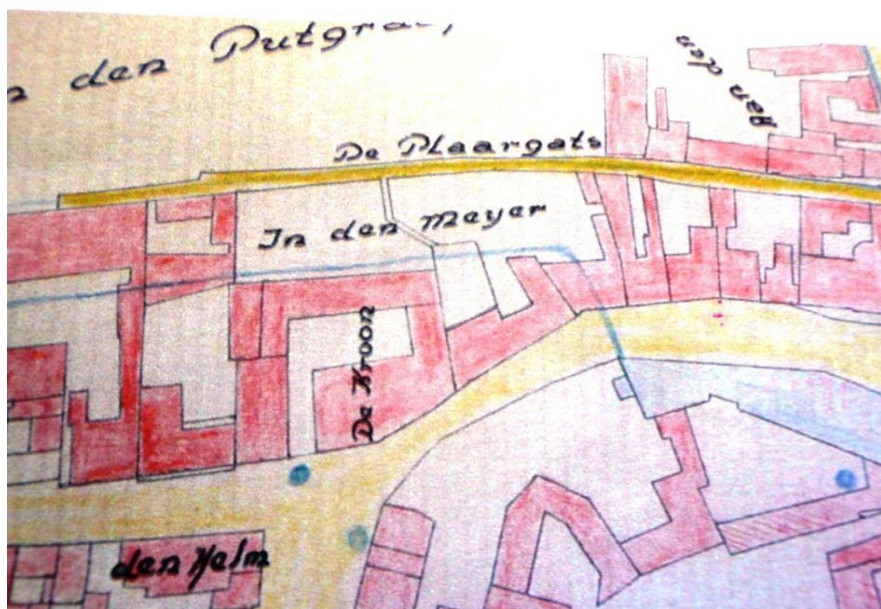
getoond wordt om 'gerenoveert, gerealiseerd en geregistreert' te worden. De aanspraken beschreven in het document worden door de Hoofdbank erkend; 'in regt ende gerechtigheijt.

De aanleiding voor de Joden om contact op te nemen met de eigenaar van de Kroon was de volgende: de Joodse gemeenschap was in die tijd niet groot, maar omdat de gezinnen groeiden werd de beschikbare ruimte op den duur toch te klein. Na lang aandringen van Joodse kant, komen toenmalig eigenaar Lamberts en twee representanten van 'de Joodse hujsvaeders: ' Moijses Benedict en Heuman Manuel op 11 juni 1778 bijeen om tot een nieuwe overeenkomst te komen. Met deze afspraak komt Moysis Benedict dus een jaar later bij de Hoofdbank van Heerlen om deze te laten registreren en zoals gezegd erkent deze bank de Joodse rechten op het gebruik van de begraafplaats. Het document wordt nu als officiële akte op 15 juni 1779 ingeschreven. De akte beschrijft inderdaad hoe aan de ene kant de Joodse huishoudens groter worden en daardoor de begraafplaats te klein; ook omdat de doden volgens de Joodse wetten niet te dicht opeen begraven mogen worden. Aan de andere kant geeft de mondelinge afspraak voor de toekomst ook te weinig zekerheid aan 'de Joodse natie,' aldus de akte. Aan deze overeenkomst verbindt eigenaar Lamberts wel een aantal reeds gemaakte en nieuwe voorwaarden

Op de bekende kaart hierboven, gemaakt in 1787, ziet u twee keer het nummer 57. Dat is het kavel van de Kroon. De officiële akte is acht jaar hiervoor opgesteld en dus is de situatie op deze kaart heel actueel. U ziet het water uit de gracht in

een gegraven goot achter langs de Kroon en het rechts daarvan gelegen Manhuys op nr 56 lopen. Er loopt ook nog een watertje aan de kant van het Moorestraatje. De grond daarachter wordt Putgraaf genoemd. Die goten werden 'graaf' genoemd. Een kunstmatig gegraven geul of greppel waarvan het water voor allerlei doeleinden gebruikt werd en later kon afvloeien in de Geleen- of de Caumerbeek. Deze 'graef' is van belang voor het later traceren van de juiste plaats van het Joodse kerkhof.

Op deze kaart is de waterloop achter de Kroon goed te zien

Voorwaarden aan de Joodse gemeente

- Behalve het jaarlijkse 'douceur' van een dukaton te betalen rond St. Andries Messe (29 november), moet er door de joden individueel en als geheel een bedrag van vijftig gulden Brabants Maestrichter cours aan eigenaar advocaat Lamberts betaald worden. Dan is er ook nog de jaarlijkse rente van zes gulden verschuldigd.
- Aan het einde van het Moorestraatje moet door de Joodse gemeenschap op hun eigen kosten een deur met kozijn geplaatst, onderhouden en indien nodig vernieuwd worden. Dit om de begraafplaats te kunnen betreden en later weer af te sluiten.

- De sleutel blijft in beheer van grondbezitter advocaat Lamberts.
- Voor begrafenissen en het bidden op het graf van een voorouder, kan de sleutel worden afgehaald bij de eigenaar van de Kroon.
- De begraafplaats is buiten de groentetuin 'afgetuijnt' d.w.z. afgezet met een heg. Men mag het kerkhof uitbreiden en begraven tot aan en evenwijdig aan de graaf, mits men naar de kant van het Manhuijs een ruimte van 10 meter vrij laat en 8,50 m. naar de deuren van de stallen en schuren van de Kroon.
- Alles wat op deze dodenakker groeit is voor privégebruik van de eigenaar van de Kroon.
- De Joden moeten hun doden zodanig diep begraven, dat er geen onaangename reuk zal ontstaan en dat 'de honden en andere dieren de graeven niet kunnen opdelven, off dabben.'
- Verder is nog van belang dat de tegenwoordige bezitter van huis de Kroon, zijn nakomelingen en representanten aan de Joodse huisvaders en allen van het zelfde geloof die zich hier zullen vestigen voor 'nu en altoos, onweederroepelijk gunt en geeft het regt om hunne dooden op de plaetse, dewelke sij tot hier en toe geoccupeert (in gebruik) hebben gehat, te mogen begraeven.'

De huidige Morenhoek: de exacte begraafplaats?

Ik vermoed dat de oude Joodse begraafplaats dáár lag waar nu het pleintje van de Morenhoek ligt. Op de eerste kadasterkaart op de volgende pagina, gemaakt tussen 1811 en 1840, is de Kroon met schuren, stallen en binnenplaats getekend. Het kadasternummer is 508. Daarachter ligt de 'coolhof' met nr 509. Dit is de groentetuin waarin het Joodse kerkhof lag. Op de bijbehorende beschrijving staat de exacte plaats niet vermeld, maar ik heb sterk de indruk dat nummer 510 en misschien nummer 511, langs de muur van het voormalige Manhuys, hiermee te maken zouden kunnen hebben.

Vanwege de gestelde voorwaarden kunnen we de juiste plek mogelijk wat meer benaderen. Maar eerst dit: de Joden mochten hun doden op die plaats begraven, maar het stuk land werd niet hun eigendom, het bleef onderdeel van het grondgebied van de Kroon. De eigenaar bleef het gebruiken als tuin. Expliciet staat in de overeenkomst dat alles wat er groeit, alle producten uit die tuin, het eigendom van de bezitter van de Kroon blijft. Daardoor wordt m.i. de term 'tuijn' die het kadaster gebruikt voor de begraafplaats, mede verklaard. Bovendien was een van de voorwaarden dat de graven diep moesten liggen vanwege het gevaar

kadasterkaart 1811-1840. Omtuinde gedeelte met nr 510 achter de Kroon is goed te zien

van het opgraven door beesten. Het is waarschijnlijk dat de Joden de graven van hun doden niet met een grafsteen afsloten. Dat lijkt mij zelfs aannemelijk, gezien het feit dat het stuk als tuin gebruikt werd en omdat nadrukkelijk een bepaalde diepte van het graf vereist wordt. Ik vermoed dat de graven na een tijd nog nauwelijks te zien waren. Doordat Lamberts de ruimte rondom de begraafplaats en de begraafplaats zelf als tuin gebruikte, had hij ook niet veel hinder van dit andere gebruik als kerkhof. Maar dat hij zelfs de planten op het kerkhof claimt, daarover denken wij tegenwoordig toch iets anders.

Vóór mijn bewering pleiten ook nog de volgende afspraken:

- Het gedeelte dat als begraafplaats in gebruik mag blijven en zelfs uitgebreid mag worden, moet omheind zijn door een heg. De plaats op de kaart gemerkt met nummer 510 en omschreven als 'tuint' is omheind door een heg, de rest niet. De akte is uit 1778 en 1879 en de kaart is gemaakt tussen 1811 en 1840. Daar ligt dik dertig jaar tussen, maar het Joodse kerkhof blijft op die plaats in gebruik tot 1811. Bovendien begon

men vanuit het centrum van het dorp met het in kaart brengen van de percelen en het is niet aannemelijk dat de heg intussen is weggehaald en ergens anders opnieuw een heg is geplant.

- Door de ligging van het kerkhof tegen het Moorestraatje, dat door Peters in de Maasgouw aan het einde van de Plaargats is gesitueerd, is de gewenste deur in de buurt van kadastrummer 510 en 511 te plaatsen en hoeft men niet ver op het grondgebied van de Kroon te komen bij een begrafenis of als men wil bidden op het graf van zijn voorouders. Peters beschrijft in het genoemd artikel, dat nog tot halverwege de 19^e eeuw Joden op het graf van hun overledenen kwamen bidden, terwijl de nieuwe begraafplaats sinds 1811 aan de huidige Stationsstraat lag.
- De ligging 10 m. uit de buurt van het Manhuijs en 8,50 m. vanaf de stallen en schuren van de Kroon is goed te zien op de kadasterkaart.

De Morenhoek anno 2012

het braakliggend terrein van de Kroon

Conclusie

Ik moet u bekennen dat ik veel moeite heb gehad om het onderdeel over de juiste plaats uit de akte te begrijpen en om het bewijs 'rond' te krijgen. Zo kon ik het stuk over de 'graef' en de afstand tot het Manhuijs en de schuren van de Kroon in het officiële stuk uit de Schepenbank maar niet plaatsen. De taal uit die tijd is bloemrijk, de zinnen zijn

eindeloos lang en het woordgebruik en de betekenis ervan is vaak anders dan in onze tijd. Veelvuldig heb ik de twaalfde druk van 'van Dale Groot Woordenboek der Nederlandse Taal' moeten raadplegen. Maar ik denk dat het uiteindelijk toch gelukt is. Men heeft het over 'aff de graef' in relatie tot de aangegeven 'voeten' (een gebruikte afstand uit die tijd) en daar kon ik maar niet uitkomen.

Ik dacht eerst dat het kerkhof over de brede greppel (en welke greppel?) mocht uitbreiden en daarvan kon ik op de kaart geen de bewijs zien in relatie tot de aangegeven afstanden tot het Manhuijs en de schuren en stallen van de Kroon. Tot ik ineens op het gezegde: 'de straat af,' kwam. Een uitdrukking die wij nu nog gebruiken: 'Ik liep de straat af.' En toen zag ik het ineens voor me: Ik moest de 'graef' niet over, maar de afstanden meten parallel aan de graef,

Emmastraat met het gebombardeerde Volkshuis voormalig de Kroon begin 50-er jaren

Zo ziet dit stuk van Heerlen er nu uit

dus met de (eerste) greppel achter de Kroon naar links en naar rechts. En daar- door zag ik opeens de afstand van het afgescheiden gebied tot het naastgelegen Manhuijs en de schuren van de Kroon, die op het grondgebied van het huidige museum Savelberg lagen. Kijk nog maar eens goed naar de kaarten hierboven. Op de ene ziet u achterlangs de panden de waterweg lopen. Nr. 510 ligt hier dwars op, aan het overblijfsel van dit water, aan de greppel dus. Links en rechts van de breedte van nr. 510 naar wat volgens mij het Joodse kerkhof is, zijn de afstanden van 10 en 8,50 meter tot de bouwwerken mogelijk. Het kan ook dat er op nr. 511 tegen de afscheiding met het Manhuys aan, ook Joodse graven hebben gelegen, maar daarvoor heb ik geen bewijs gevonden. Opmerkelijk is wel dat de 'knik' in de afscheiding tussen het perceel van het Manhuijs en huis de Kroon er tot op de dag van vandaag nog steeds te zien is (zie foto). Kijk maar op de kaart uit 1787, die uit 1900 en de foto hieronder, na al die voorbije jaren is de situatie van de percelen nog steeds hetzelfde.

Wat kan nu de conclusie zijn van dit hele verhaal? Als u de kaarten met elkaar vergelijkt en ziet waar het 'afgetuinde' gedeelte lag, dan kán de conclusie bijna niet anders zijn, dan dat het oudste Joodse kerkhof in Heer- len gelegen heeft, dáár waar nu het pleintje de 'Morenhoek' ligt. Hier lag dus m.i. eens de eerste Joodse begraafplaats in Heerlen. Wat is nu de mo- raal van dit verhaal: koester vooral uw monumenten, want eenmaal weg is verdwenen!

Juli, augustus, september en oktober 2012

Loes Loffeld

ⁱ Jo Horst 1960 Land van Herle afl. 6 Blz 128-130

ⁱⁱ Morenhoek Gigtregisters 1704 Moorestraat

ⁱⁱⁱ Kirsten Hermans Master Europese Letterkunde van de Middeleeuwen en de Renaissance met specialisatie Keltische talen en Cultuur, Geesteswetenschappen Universiteit Utrecht.

^{iv} Schepenbank Heerlen Gigtregisters 1479-1796 L.v.O. oud nr 2050 nu 1862 Deel 22 Blz 285 e.v.

ISSN 1877-6957